

Lilijana Žnidaršič Golec

»OBSOJAMO VSAKRŠNO VEDEŽEVANJE, ČARANJE ...«

Navodila duhovnikom ljubljanske škofije glede
praznoverja v 17. in prvi polovici 18. stoletja

Že polemiki zgodnjega krščanstva – mimogrede, le-to je v očeh »poganskih« sodobnikov samo veljalo za »škodljivo praznoverje«, za »*exitiabilis superstitio*«¹ – so praznoverstvo povezovali z intelektualno in moralno okrnjenim človekom, čigar um in nrav je zatemnil izvirni greh.² Kot praznoverna so označevali predkrščanska verovanja, pa tudi vsakršno vedeževanje in čaranje, prek katerih naj bi delovali zli duhovi. Po prevladujoči miselnosti zgodnjega in delno visokega srednjega veka so demoni učinkovali zgolj navidezno in naj torej ne bi mogli v resnici vplivati na zakone, ki jih je v stvarstvo položil Bog. Prepriča-

nje, da more biti delovanje zlih duhov s hudičem na čelu dejansko in da so razna t. i. praznoverna dejanja del komunikacije z njimi, se je uveljavilo v poznem srednjem veku. K temu je pripomogla recepcija nauka sv. Avgušтина (354–430) o »pogodbi« človeka z demoni, ki naj bi jo predpostavljalo vsako (pravo) praznoverstvo. Po Tomažu Akvinskem (1225–1274), ki je ta nauk sprejel in dopolnil, je bilo praznoverje nasprotje religije oziroma vere; šlo je za češčenje nečesa, čemur bogočastje ni pripadalo, ali pa za češčenje na neprimeren način.³ Medtem ko napovedovanja prihodnosti iz položaja zvezd, denimo, Avguštin in Akvinski v osnovi nista štela za praznoverje, sta oba odločno zavračala številne druge človekove poskuse razkrivanja prihodnjih in skrivnih reči. Raziskovanje narave ter vzrokov in posledic v njej je bilo zanju eno, nekaj povsem drugega pa naj bi bilo »obračanje na zle duhove« oziroma »paktiranje z demoni«, do česar naj bi eksplicitno ali implicitno prihajalo pri raznih oblikah praznoverstva.⁴ Z vstopom demonov in hudiča v razumevanje teh pojavov pa je praznoverje kajpak postalo potencialna grožnja in v določenih

1 P. Cornelii Taciti libri qui supersunt, tom. 1 (Ab excessu divi Augusti), B. G. Teubneri, Lipsiae 1918, str. 347 (XV, 44). Slovenski prevod Frana Bradarča se sicer glasi »ne-srečno praznoverje« – Publius Cornelius Tacitus, Anali, Obzorja, Maribor 1968, str. 15, 44.

2 Prim. geslo »Aberglaube«, v: Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. I, Herder, Freiburg-Basel-Rom-Wien 1993, stolpec 42. (Nekaj pregledne, tuje in domače literature o praznoverju oziroma ljudskem verovanju: A Dictionary of Superstitions, Oxford University Press, Oxford-New York 1992; Dolf Lindner, Praznoverje, Mohorjeva družba, Celovec 1991; Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev, knj. 5 (Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha); knj. 2 (Prazniki), Družba sv. Mohorja, Celje 1946, 1948; Rado Radešček, Slovenske ljudske vraže, Kmečki glas, Ljubljana 1984; Milan Dolenc, Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve, Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Ljubljana 1999.)

3 »Quaestio 92. de superstitione« – St Thomas Aquinas, Summa Theologiae, Blackfriars, New York-London 1963, str. 4 (latinsko besedilo), 5 (angleški prevod).

4 Prim. prav tam, str. 50–51.

Upodobitev hudiča z brado in krili iz okrog 1230
(Bamberg, Staatsbibliothek, Msc. Bibl. 48, fol. 61r;
obj. v: *Menschen im Schatten der Kathedrale*,
Darmstadt 1998, str. 221)

obdobjih na določenih območjih prava obsesija zahodnokrščanskega človeka.⁵

Na vse predstave in navade, ki bi jih danes slejkoprej opredelili kot praznoverne, se v proučevani dobi seveda ni gledalo enako. Nasploh so tako preprosti ljudje kakor tudi mnogi laiški in kleriški izobraženci še razmeroma dolgo v zgodnji novi vek verjeli, da v vseh živih in neživih stvareh živi duh. Kot pravi Jean Delumeau, je povprečen Evropejec 17. stoletja kljub deklariranemu krščanstvu ostajal močno prežet z animistično mentaliteto.⁶ Kateri koli pojav si je lahko razložil z delovanjem duhov, dobrih ali slabih, angelov ali demonov. In ravno tu je iskati ločni-

co, ob kateri je uradna Cerkev skušala razlikovati t. i. (škodljivo) praznoverje od (prave) vernosti. Dopusčala je možnost nadnaravnih vzrokov, a hkrati poudarjala, da je njihov »vir« lahko le eden: bodisi Bog bodisi hudič.⁷ Priznavala je recimo čudežno moč blagoslovljene vode in zavračala zdravljenje z zagovori. Obred ali običaj, ki je bil v soglasju s stališči (krajevnih) cerkvenih oblasti, na primer zvonjenje zoper točo, ni veljal za praznoverje. Pač pa sta krščanska – katoliška in protestantska – teologija in cerkveno pravo nasprotovala vedeževanju (lat. *divinatio*, nem. *Wahrsagerei*) in magiji oziroma čaranju (lat. *magia*, nem. *Zauberei*).⁸ Ti dve »področji« sta zajemali celo vrsto t. i. poganskih ali protikršćanskih pogledov in bolj ali manj ustaljenih navad: od ljudske astrologije in prerokovanja na podlagi znamenj⁹ do čaranja z različnimi bajili.¹⁰ Zlasti kar zadeva čaranje, se je v poznem srednjem in zgodnjem novem veku kot temeljno postavljalo vprašanje, ali je čarovniško dejanje usmerjeno v dobro ali v škodo ljudi. Čeprav je bilo s cerkvenopravnega vidika vsakršno čaranje grešno oziroma nezakonito,¹¹ so »belo magijo« oblasti, cerkvene in svetne, načelno obravnavale drugače kakor »črno«. Črna magija ali čarovništvo sta bila zločin, in tistemu, ki naj bi ga zagrešil, so na ozemljih, kjer inkvizicija ni oziroma ni smela delovati,¹² sodila svetna sodišča.¹³

Duhovniki ljubljanske škofije so navodila glede praznoverja dobivali predvsem ob škofijskih vizitacijah – nadzornih obiskih škofa ali njegovega pooblaščenca,¹⁴ in sinodah – shodih škofijske

7 Prim. Keith Thomas, *Religion*, str. 303.

8 Prim. prav tam, str. 307; Johann Baptist Sägmüller, *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Herder, Freiburg im Breisgau 1909, str. 806.

9 O vedeževanju prim. Dieter Harmening, geslo »Wahrsagen«, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 10 (2001), stolpca 942–943.

10 O čaranju prim. Anton Quack, geslo »Zauber, Zauberei«, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 10 (2001), stolpec 1387.

11 Johann Baptist Sägmüller, *Lehrbuch*, str. 806.

12 Na območju današnje Slovenije je rimska inkvizicija ali sveti oficij deloval (le) v beneškem delu Istre. Ekspozitura je bila v Kopru – prim. *L'Inquisizione in Friuli. Mostra storica*, Edizioni Università di Trieste, Trieste 2000, str. 20; Zdenka Bonin, *Pokopavanje v samostanski cerkvi manjših bratov konventualcev sv. Frančiška v Kopru med leti 1719 in 1806 ter razpustitev samostana*. Arhivi 27/1, 2004, str. 110.

13 Prim. Marjeta Volasko Tratnik, Matevž Košir, *Čarovništvo. Predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995, str. 164.

14 Prim. Ana Laurič, *Vizitacije kot vir za slovensko zgodovino*. Grafenauerjev zbornik. Slovenska akademija zna-

5 Prim. geslo »Aberglaube«, v: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. I, str. 43; Kaspar von Greyerz, *Religion und Kultur. Europa 1500–1800*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2000, str. 27, 219 sl.

6 Jean Delumeau – Monique Cottret, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Puf, Paris 1971, str. 332. Prim. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic*, Penguin Group, London 1971 (reprint 1988), str. 304.

duhovščine.¹⁵ Potem ko je s prisilno izselitvijo protestantskega plemstva v letu 1628 vprašanje »krivoverstva« postalo manj pereče, se je za dolga desetletja med stvari, ki jih je bilo v škofiji potrebno urediti, zasidralo praznoverje. Zaradi razmeroma skromno ohranjenega vizitacijskega in sinodalnega gradiva iz časa škofa Tomaža Hrena (1597/99–1630)¹⁶ sicer ne moremo z gotovostjo reči, da praznoverja niso izpostavljali kot problematičnega že pred Hrenovim naslednikom Rinaldom Scarlichijem (1630–1640) ali pred Hrenom samim. Že na tridentinskem koncilu (1545–1563) je bilo oblikovanih devet skupin prepovedanih knjig in spisov, med katerimi so posebno skupino sestavljala dela iz »geomantije, hidromantije, aeromantije, piromantije, oneiromantije, hiromantije, nekromantije, in tista, ki vsebujejo vedeževanje, čaranje, napovedovanje iz znamenj, magično zagovarjanje«. ¹⁷ Ne nazadnje je v Hrenovi dobi »vražarstvo« prepovedovala tudi svetna oblast, v notranjeavstrijskih deželah z odredbo leta 1625 Janez Ulrik knez Eggenberg, pooblaščen namestnik in komornik v Gradcu.¹⁸

Sklicujoč se na policijski red nadvojvode Karla iz leta 1570 oziroma 1577 in njegov general iz leta 1587, je Eggenberg poleg bogokletja, prešuštva in priležništva obsodil še »vedeževanje, čaranje in druge take odvratne praznoverske veščine in ravnanja«. Zaradi pohujšljivega življenja, razširjenega ne le med navadnimi ljudmi, ampak še bolj med ljudmi »višjega stanu, poklica in izvora«, so dežele v zadnjih letih, tako Eggenberg, večkrat izkusile vojno, draginjo, kugo, neurje in drugo. Vse to so bile božje kazni za neprimerno »in delno nekrščansko vedenje«. Izstavitelj odredbe se zato obrača na vse »gosposke, deželane, upravitelje, vicedome pa tudi župane, sodnike in mestne svete ter podanike kleriškega in laiškega stanu«, naj naznanijo in privedejo pred pristojno sodišče slehernega moškega ali ženskega, ki bi si drznila zdraviti s čaranjem, vedeževanjem, žegni,

sumljivimi zdravili, spretnostmi in napravami ali na ta način odkrivati nahajališča skritih, odtujenih ali izgubljenih stvari. V primeru, da sodnik ne bi vedel, ali je šlo pri nekem dejanju v resnici za kaznivo »čarovništvo«, naj bi se o tem posvetoval s teologi ali pravniki. Ker so prestopki, naštetih v odloku, v prvi vrsti zadevali vest, Eggenberg na koncu posebej pozove škofo – ordinarije in druge cerkvene predstojnike, naj prispevajo svoj delež k povečanju discipline (*Mannszucht*).¹⁹ Le-to naj bi bil tudi cilj Eggenbergove odredbe, izdane v času, ko je bil Rinaldo Scarlichi škof v Trstu, oziroma pet let pred njegovim imenovanjem za ljubljanskega škofa.²⁰

Vse kaže, da se doba bolj sistematičnega boja proti praznoverju v ljubljanski škofiji dejansko začela s škofom Scarlichijem, točneje leta 1631, ko je škof s pastirskim pismom napovedal svojo prvo vizitacijo celotne ljubljanske škofije.²¹ Med sedemnajstimi »opozorili«, objavljenimi 24. aprila 1631 v latinski in slovenski oziroma kranjski različici,²² najdemo na štirinajstem mestu škofov poziv, naj mu ljudje ob vizitaciji naznanijo vse morebitne »coprnike« in »coprnice«. »Če bi kateri zaslišal nu zastopil, v enim ali drugim kraju ljubljanske škofije bodi moža ali ženo s copernijam, ali z drugim paklenskim malikovajnom, zhudjovim zuguvarjenom, nu markako hudičovo vero obdane v letukim hudičovim noter dajajnu živet, brumne ludi na zhudjovo vero zapelvat. Ta kateri tudi zna za le te, kateri s cupernikami ali s cupernicami sosešino trdijo, njih ali več zhudjoviga pomagajna išejo, en tak je dolžan za volo karšanske lubezni, zdajci pred nas priti, take hudobne ludi z imenom poklicat, s prstam pokazati nu rezglasiti.«²³

Navedek razkriva, da so cerkvene oblasti praznoverje razumele kot izraz »hudičeve vere« in »malikovanje«, ljudje, ki so se temu posvečali, pa so bili zanje »hudobni«. Latinsko besedilo s for-

nosti in umetnosti, ZRC SAZU, Pedagoška akademija Maribor, Ljubljana–Maribor 1996, str. 483 sl.

15 Prim. Bogdan Kolar, *Prenovitevno delo škofa Tomaža Hrena s pomočjo sinod. Hrenov simpozij v Rimu 15, Mohorjeva družba, Celje 1998, str. 161–162.*

16 Prim. France Baraga, *Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena*; Bogdan Kolar, *Sinoda škofa Hrena, v: Acta ecclesiastica Sloveniae (= AES) 19, Ljubljana 1997, str. 127 sl.; 444 sl.*

17 *Enchiridion Symbolorum*, Herder, Barcelona–Freiburg im Breisgau–Rim 1976, str. 424.

18 Tiskani izvod odredbe z dne 12. maja 1625 v Arhivu Republike Slovenije (= ARS): AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, š. 7 (f. 10); v Nadškofijskem arhivu Ljubljana (= NSAL): ŠAL, Škofje, f. 2, Hren/5.

19 Prav tam.

20 Prim. France M. Dolinar, *geslo »Scarlichi, Rinaldo«*, v: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon*, Duncker & Humblot, Berlin 1996, str. 617–618.

21 Različica vizitacijskega zapisa, ki jo v seriji Vizitacije Iurani NSAL je v celoti objavljena v: Ana Lavrič, *Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631–1632, AES 12, Ljubljana 1990, str. 8, 33 sl.* Dr. Lavričevi, temeljiti poznavalki zgodnjenoovoveških cerkvenozgodovinskih virov, naj se na tem mestu kar najlepše zalivalim za vse podatke in namige, izrečene v pogovoru(ili) o obravnavani temi.

22 Ana Lavrič, *Ljubljanska škofija, str. 33 sl., 37 sl.*

23 Prav tam, str. 40–41

Škof Rinaldo Scarlichi (Narodni muzej Slovenije, Grafični kabinet, foto Tomaž Lauko)

mulacijo »*incantationibus, sortilegiis, fascinati-onibus, ac aliis huiusmodi diabolicis inventis*«²⁴ poleg tega izpričuje, da so govorci slovenskega (kranjskega) jezika »copranje« razumeli širše, da je ta pojem vključeval tudi vedeževanje. Kakor koli, ljudi, ki so se s takšnimi rečmi ukvarjali ali verjeli vanje, je varal »*najkrutejši sovražnik človeškega rodu*« – hudič.²⁵ Kot pove slovenska različica, naj bi šlo za malikovanje, za izkazovanje časti stvarim na račun in – glede na to, da je za »očeta« praznoverja veljal sam hudič – zoper Boga. Praznovernež je grešil proti Bogu, kakor je proti Bogu grešil »heretik« ali »bogokletnež«.²⁶ Scarlichijevo »opozorilo« v slovenščini je ne nazadnje zanimivo zato, ker se kot potencialni »avtor« čarovništva (in praznoverstva) najprej omenja moški in (še) za njim ženska.²⁷ Obenem velja poudariti, da (večjih) čarovniških procesov na območju ljubljanske škofije tisti čas še ni bilo.²⁸

Na vprašanje s podobno vsebino so morali duhovniki odgovarjati ob Scarlichijevi vizitaciji, natančneje ob izpraševanju o stvareh, ki so neposredno zadevale nje same ali druge ljudi, zlasti njihove župljane. Vsak duhovnik naj bi vizitatorju povedal, »*ali ve za koga, ki se ukvarja z vedeževanjem, zagovarjanjem, ali se posveča magiji*«. Vizitacijam so navadno sledile sinode, za katere je vodstvo škofije na podlagi podatkov, pridobljenih med vizitiranjem, pripravilo vprašanja, v prvi vrsti tista, ki so terjala čim prejšnje in čim temeljitejše reševanje.³⁰ Po končani (prvi) vizitaciji celotne škofije je tako tudi škof Scarlich

sklical sinodo, najprej v Gornjem Gradu in nato v Ljubljani.³¹ Kot je videti, se je ohranilo le gradivo ljubljanske sinode – ta je potekala v stolni cerkvi od 4. do 6. novembra 1632 –, med drugim dekreti, ki so jih razglasili ob koncu shoda.³² Gre za ukaze, s katerimi je skušal škof »*okrepiti vero in reformirati duhovščino*« v svoji škofiji, a med katerimi zaman iščemo ukaz ali dekret, ki bi se nanašal na praznoverje. Pač pa takšen dekret, natančneje »poglavje« (*caput*), zasledimo v nekih sicer nedatiranih sinodalnih konstitucijah, ki jih je po pisavi sodeč vendarle postavljati v Scarlichijevo dobo.³³ Med tridesetimi stoji to »poglavje« z naslovom »*O magiji in praznoverju ter njihovih vrstah*« (*De magiis et superstitionibus earumque speciebus*) na petindvajsetem mestu.³⁴

V tem odloku, ki mu je po evidentiranem sinodalnem gradivu ljubljanske škofije slediti vsaj do sredine 17. stoletja, škof izrecno »*graja in obsoja usakršno napovedovanje usode, čaranje, vedeževanje, sleparstvo in veščino čarovnikov in čarownic ter vedeževalk, za katere so zavedeni ljudje prepričani, da se jim bodo po njih dogajale dobre stvari, da se bodo izognili slabemu, poznali prihodnost, našli, kar je skritega*«. K tem ljudem šteje škof tudi tiste, ki verjamejo v »*besede, katerih obliki pravijo žegen, ali v določene zagovore, obeske, vozle /.../, ali pa katere koli druge tourstne sleparije /.../, s katerimi se zavedene preproste ljudi vodi v večno pogubo*«. Škof svojim duhovnikom naroča in želi, da bi mogli ob takšnih dejanjih iz temin nevednosti pregnati »*miselnost preprostežev*« in povsem izkoreniniti to »*ljuljko, zasejano od hudiča*«. Če pa bi kdo (pre)globoko tičal v »*tej hudičevi prevari*«, naj mu to pripravi sporočijo. »*Quare ut istis curati nostri sedulo invigilent, conscientiam illorum oneramus, qua-*

24 Prav tam, str. 36.

25 »*.../ aliquem vitum vel foeminam /.../ ac aliis huiusmodi diabolicis inventis operam darent, vel fidem adhiberent, a Doemone humani generis saevissimo hoste illusi et seducti*« – prav tam.

26 Prim. Johann Baptist Sägmüller, *Lehrbuch*, str. 802. V tem smislu govori o praznoverju tudi danes veljavni Katekizem katoliške Cerkve, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993, kjer na strani 536 beremo: »Praznoverje /.../ more prizadeti tudi češčenje, ki ga izkazujemo pravemu Bogu, kadar kdo pripisuje nekakšno magično pomembnost nekaterim sicer upravičenim ali potrebnim dejanjem (vajam). Pripisovati njihovo učinkovitost sami materialnosti molitev ali zakramentalnih znamenj zunanaj notranjih razpoloženj, ki jih zahtevajo, pomeni zapasti v praznoverje.« (2111)

27 Prim. Vincenc Rajšp, Čarovniški procesi v vsakdanjem življenju. Poi na grnado. Historični seminar, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1994, str. 264.

28 Prim. Vinko Rajšp, Čarovniški procesi na Slovenskem. Zgodovinski časopis 42/3, 1988, str. 390; Marjeta Volasko Tratnik, Matevž Košir, Čarovnice, str. 190–194.

29 »*An sciat aliquem esse sortilegium, fascinatorem vel magis artibus addictum*« – NŠAL, Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL), Spisi, f. 27/01, fol. 23v.

30 Prim. Bogdan Kolar, Sinode, str. 444.

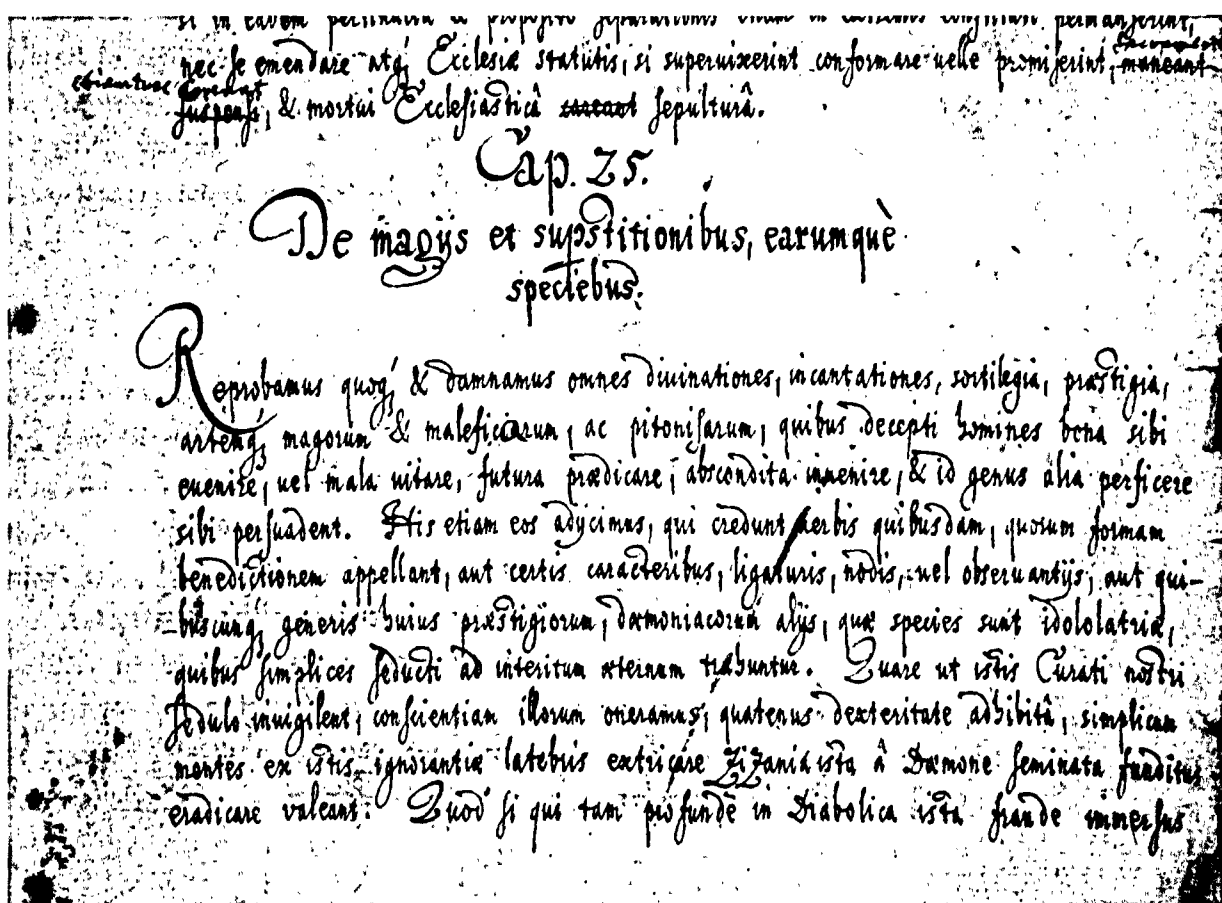
31 Prim. Ana Lavrič, Ljubljanska škofija, str. 271.

32 Prav tam, str. 270 sl.; 275–279 (objava dekretov).

33 Gre za koncept konstitucij s pripisi ljubljanskega generalnega vikarja Filipa Terpina iz petdesetih ali šestdesetih let 17. stoletja – NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 1, 1/2/C.

34 NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 1, 1/2/C (prej v NŠAL, KAL, Spisi, f. 24/37).

35 »*Reprobamus quoque et damnamus omnes divinationes, incantationes, sortilegia /.../*«. Ob tem naj opozorim na pomensko prekrivanje latinskih izrazov; na primer »*divinatio*« in »*sortilegium*« ali »*incantatio*«, »*fascinatio*« in »*magia*«. Posledično se prekrivajo tudi pomenski odtenki prevodnih rešitev v slovenščini. V zvezi s terminom »*vrača*« je sicer bolj kot zanimivost omeniti etimološko razlago, po kateri je izraz (s pridržkom) izpeljan iz praslavanske besede za »met, žreb« in, drugotno, za »usodo«, »kot se prikaže pri vedeževanju s tehniko metanja zrna ali česa podobnega« – Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, str. 729. Prim. v tem smislu soroden latinski izraz »*sortilegium*«.

»O magiji in praznoverju ter njenih vrstah« (Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond Škofijski arhiv Ljubljana, serija Sinode, f. 1, 1/2/C)

*tenus dexteritate adhibita, simplicium mentes ex
istis ignorantiae latebris extricare zizania ista a
Daemone seminata funditus eradicare valeant.
Quod si qui tam profunde in Diabolica ista fra-
ude immersus et innodatus esset, ut illico illum
nobis notificent committimus.»*

Že naslov dekreta pove, da je imelo vodstvo škofije pred očmi celo paletu »magičnih« praks in verovanj. V različnih virih 17. (in 18.) stoletja, nanašajočih se na notranjceavstrijske dežele, laliko beremo o uporabi »praznoverskih lističev«, »umazanih knjig in ljubezenskih amuletov«, ³⁶ o raznih zagovorih, na primer proti kačjemu strupu ³⁷ in proti prisadu, ³⁸ o prerokovanju z dlani in iz kristalnih krogel, o čaranju s pomočjo zelišč,

kopeli in kadila, pa tudi pepela pepelnice srede, mrtvih krastač in lutk.³⁹ Posebno zdravilno in zaščitno moč naj bi imeli kri in nekateri drugi deli telesa na smrt obsojenega in usmrčenega hudodelca.⁴⁰ S takšnimi in drugačnimi sredstvi so skušali ljudje vplivati na svoje življenje in življenje drugih: pregnati bolezen, zavarovati imetje pred naravnimi nesrečami ali hudobneži, najti izgubljeno ali ukradeno stvar, obvladovati prihodnost. Nekateri naj bi hoteli škodovati neljubim osebam: povzročiti škodo njihovemu premoženju in njihovim bližnjim, jih pahnniti v bolezen in celo smrt. Po prepričanju škofijskih oblasti je šlo pri vsem tem za »miselnost preprostežev«, ki bi jo duhovniki v dušnem pastirstvu mogli po večini odpraviti. Čeprav to v dekretu

36 *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596-1691)*, Družina, Ljubljana 2003, str. 166, 325.

37 Prim. Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, Laybach 1689, Buch VII, str. 478.

38 Prim. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda, I. del*, Mohorjeva družba, Celje 1992 (reprint), str. 1081; Marija Stanovik, *Slovstvena folklorja v obdobju protireformacije in baroka pri Slovencih*. Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–

1628 /.../, Hermagoras/ Mohorjeva, Celovec-Ljubljana-Wien, Styria, Graz-Wien-Köln 1994, str. 687.

39 *Prim. Vinko Rajšp, Čarovniški procesi, str. 391; Marjeta Volasko Tratnik, Matevž Košir, Čarovnice, str. 195 sl.*

40 Andrej Stiden, *Rabljev zamahi. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*, Slovenska matica, Ljubljana 2004, str. 20–21. Prim. Marjeta Volasko Tratnik, *Matevž Košir, Čarovnice*, str. 212.

ni izrecno omenjeno, sta bila kot poglavitno orožje v boju zoper praznoverje gotovo mišljena pridiganje⁴¹ in kateheza.⁴² Iz letopisa jezuitskega kolegija v Ljubljani za 17. stoletje je poleg tega vidno, da so »praznoverske« predmete ljudem tudi jemali in jih nadomeščali z drugimi, denimo s »svetim voskom v obliki Agnus Dei« in drugimi svetinjami.⁴³ Razen naznanitve škofu v primeru trdovratnejšega praznoverja v dekretu ni sledu o kakih drugih, bolj drastičnih ukrepih. Da to ni prav nič nenavadno in da škofje, čeravno jim je bilo praznoverstvo naznanjeno, proti tovrstnim »grešnikom« načelno niso ukrepali sodno, nam postane bolj jasno ob vprašanju, pod čigavo pristojnost je praznoverje sploh sodilo.

Kar zadeva čarovništvo kot najbolj izpostavljeno vejo zgodnjenovoveškega praznoverja, so pravno podlago za njegovo preganjanje v notranjeavstrijskih deželah, kamor je s svojimi župnijami segala ljubljanska škofija,⁴⁴ prinašali zlasti kazenski zakonik in postopnik za nemško cesarstvo iz leta 1532 in pa deželskosodni redi za posamezne dežele, izdani v letih 1535–1577.⁴⁵ Medtem ko denimo red za deželska sodišča na Kranjskem (1535) čarovništvo opredeljuje bolj ohlapno – kot »čarovnije, ki so po pravu prepo-vedane« –,⁴⁶ ločuje zakonik Karla V. (*Constitutio Criminalis Carolina* ali Karolina) med škodljivim in neškodljivim čaranjem; za prvo predpisuje smrt »z ognjem«, za drugo pa kazen, ki naj se po posvetu sodnikov določi za vsak primer posebej.⁴⁷ »So jemandt den leuten durch zauberey schaden oder nachtheil zufügt, soll man straffen vom leben zum todt vnd man soll solche straff mit dem feuer thun. Wo aber jemandt zauberey gebraucht, vnd damit niemandt schaden gethan hett, soll sunst gestrafft werden, nach gelegenheit der sacht, darinnen die vrtheyler radis

Usmrtilitev duhovnika Urbaina Grandiera, obtoženega čarovništva v aferi »hudičev iz Loudona« (1634)

gebrauchen sollen /.../«⁴⁸ Po Karolini je bila torej doména svetnih sodišč tudi »bela magija«. ⁴⁹ (Starejše) Cerkevno pravo je za čarovnike (in vedeževalce) odredjalo ekskomunikacijo ali izobčenje,⁵⁰ vendar moramo za zdaj vprašanje, koliko takšnih izobčenj je izreklo ljubljansko škofijsko vodstvo, pustiti ob strani. Na podlagi dozdašnjega – resda ne dovolj temeljitega – brskanja po gradivu imamo vtis, da v obravnavanih skobni dobi teh primerov ni moglo biti prav veliko ali da jih morda sploh ni bilo.⁵¹ Posebno mesto zavzema proces ljubljanskega škofijskega sodišča proti Andreju Novaku v letih 1668–1669. Toda čarovništva osumljeni Novak je bil duhovniškega stanu in je v času procesa župnikoval v Mošnjah.⁵²

41 Prim. Marija Stanonik, *Sloustvena folklorja*, str. 687–688; Vinko Avguštin Škafar, *Teologija Janeza Svetokriškega. Zbornik o Janezu Svetokriškem, Dela – Opera* 49/6, SAZU, ZRC SAZU, Ljubljana 2000, str. 395.

42 Prim. Jean Delumeau – Monique Cottret, *Le Catholisme*, str. 344 sl. V tem kontekstu velja izrecno omeniti katehezo v zvezi z zakramentom poslednjega maziljenja.

43 Letopis ljubljanskega kolegija, str. 112, 166, 325.

44 O obsegu ljubljanske škofije pred reformami Jožefa II. glej barvno prilogo št. 7 v *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*, Mohorjeva družba, Celje 1991.

45 Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1996 (ponatis), str. 400. Prim. Andrej Studen, *Rabljev zamah*, str. 10.

46 »Zauberey /.../ die im Rechten verboten sein« – po prepisu reda v ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-5r, str. 104.

47 Strožje naj bi »bela« čarovništvo obravnaval »neki odlok cesarja Ferdinanda III.« iz leta 1656 – Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1082.

48 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-4r, str. XIX, člen CIX.

49 K zatiranju in kaznovanju čarovništva poziva svetno oblast tudi Primož Trubar: »/.../ sakaj ta gosposzhina, so varihi inu slushabniki tih desset sapnuidi« – *Catechismus sdeveina islagama*, Tübingen 1575, stolpec 319.

50 Johann Baptist Sägmüller, *Lehrbuch*, str. 806. O ekskomunikaciji kot cerkveni kazni prim. Rado Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, Založba juridične fakultete, Ljubljana 1927, str. 618–619.

51 Preden se opravi ustrezna raziskava, prav tako ni mogoče reči, v kolikšni meri so se cerkveni voditelji 17. in prve polovice 18. stoletja zatekali k takšnemu načinu kaznovanja, kot ga je v začetku osemdesetih let 16. stoletja uporabil Pavel Bizancij – Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 1080–1081. Vprašanje zase je seveda protipraznoversko delovanje ljubljanskega škofa v funkciji zemljiškega gospoda.

52 Prim. Josip Volc, Mošenjski župnik Andrej Novak obdolen čarovništva Slovenčev koledar 1944.

V ozadju odklonilnega odnosa do »praznoverja«, značilnega za kleriške in laiške predstavnike oblasti, pa tudi nemalo »navadnih« klerikov in laikov, je zaznati predvsem strah oziroma skrb – bolj ali manj iskreno, neposredno ali posredno izraženo – za dušo posameznika na eni in ohranitev družbenega reda na drugi strani. Leta 1733 je krvni sodnik dr. Janez Anton pl. Puechental po procesu v Ortneku na Dolenjskem glede Lucije Roter denimo zapisal, da jo je po njegovem mnenju potrebno »odvezati od suma čaranja«, da pa se ne »more trpeti, da bi bil zaradi njenega praznoverja /.../ sam Bog vznemirjen in hudič enako čaščen«. Zato naj za kazen pred ortneško kapelo skupaj s soosumljeno Špelo Mahne v eni roki drži razpelo in v drugi svečo, medtem ko se v kapeli bere maša.⁵³ Ogrožanje družbenega reda je imel očitno v mislih kranjski vicedom leta 1690, ko je v zvezi z nekim procesom v Ložu poudaril, da zaradi zlobnih ljudi, namreč čarovnic, ne prihaja le do težkih kazni, ampak da so medtem tudi nedolžni ljudje zapelj(ev)ani v (to) »kompanijo in hudičevo skupnost«.⁵⁴ V luči takratnega (krščanskega) razumevanja človeka in sveta ter prepletanja cerkvenega in svetnega na vseh ravneh si je navsezadnje mogoče razložiti dejstvo, da najdemo v takrat veljavnih kazenskopравnih dokumentih svetne proveniencije prestopke, ki bi jih danes šteli za izključno verske oziroma cerkvene zadeve, tako na primer bogokletje in (celó) krivoverstvo. Sežig krivoverca omenja ljubljanski malefični red iz leta 1514⁵⁵ – v praksi te sankcije sicer niso izvajali –, kranjski deželskosodni red pa med kazenskimi zadevami na prvo mesto postavlja sramotenje Boga, Marije ali svetnikov.⁵⁶ Bogokletje je bilo malefično dejanje v pristojnosti deželskega sodnika tudi po policijskem redu za spodnjeavstrijske dežele in goriško grofijo iz leta 1552.⁵⁷

53 Marjeta Volasko Tratnik, *Matevž Košir, Čarovnice*, str. 233.

54 »/.../ dass nicht allein durch diese bosschaftige leith schwehre straffen verursacht, sondern auch andere vnschuldige mittler zeitl in die compagniam, vnd teiffliche geselschafft mit eingelaitet werden« – ARS, AS I, Vicedomski urad za Kranjsko, š. 248 (f. I/129b), 2. september 1690. Prim. Marjeta Volasko Tratnik, *Matevž Košir, Čarovnice*, str. 218.

55 Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJU 488, Mesto Ljubljana, Rokopisne knjige, privilegijska knjiga 1 (1566), fol. 3v.

56 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-5r, str. 103. Prim. Josip Zontar, *Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535*. Zgodovinski časopis VI–VII, 1952–1953, str. 578.

57 Prim. Josip Zontar, *Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine*. Zgodovinski časopis X–XI, 1956–1957, str. 108, 111–112.

Podobno izraža skrb za posameznikovo dušo sinodalni dekret ljubljanske škofije, ki nosi naslov »Dekret o tem, naj se za zdravljenje bolezní ne deli lističev« (*Decretum de non distribuendis schedis pro curandis morbis*). »Znano je,« stoji v dveh vsebinsko identičnih dekretih za leti 1699 in 1712,⁵⁸ da se »nemalo kristjanov za ozdravljenje svoje bolezni ali bolezni svojcev zateka po pomoč k zaklinjevalcem, čarovnikom, vedeževalcem in praznovernim prevarantom.« Po njihovem nasvetu so se ljudje »navadili nositi prstane, lističe, žegne z določenimi prosilnimi obrazci, sestavljenimi iz mnogih neznanih besed – in to ne brez velike škode in nevarnosti za njihove duše«. In ker si včasih podobne žegne drznejó deliti tudi duhovniki, škof to vsem klerikom prepoveduje pod takojšnjim suspenzom »a divinis« (tj. prepovedjo opravljanja opravil, ki jih omogoča in dovoljuje prejeti red posvečenja).⁵⁹ Duhovnikom v dušnem pastirstvu škof hkrati nalaga, naj njim zaupano ljudstvo učijo, da k ozdravitvi ljudi ali živali ne morejo prispevati magične spretnosti, zagovori ali lističi. Prav tako ne morejo nobenemu smrtniku pomagati svežnji kosti ali »prazverno povezanih zeli«. Vse to zgolj »privablja zanke in kremplje starega sovražnika, s katerimi si ta prizadeva zapeljati in naposled pogubiti človeški rod.«⁶⁰ Skorajda enako besedilo je zaslediti med dekreti ljubljanske generalne sinode iz leta 1774.⁶¹

58 Prim. NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 1 – dekreti sinode v Gornjem Gradu 11. maja 1699; NŠAL, KAL, Spisi, f. 146/8 – dekreti sinode v Ljubljani 12. aprila 1712.

59 Prim. Rado Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 620.

60 »Innotuit pariter non paucos ex Christi fidelibus, ut a suis, vel suorum morbis curationem, auxilium, opemve inveniant, recursus facere ad incantatores, maleficos, sortilegos, et superstitiosos deceptores, eorumdemque consilio annulos, schedas, characteres cum certa precum formula, verbis plerumque incognitis concepta deferre consuevisse, idque non sine gravi animarum suarum damno, et periculo, et quia sacerdotes aliquando similes schedarum, et characterum benedictiones distribuere praesumpserunt, Celsitudo sua Rev(eren)d(issi)ma id omnibus curatis, et non curatis clericis sub poena suspensionis ? divinis ipso facto incurrenda interdicat, sacerdotibus curatis districte injungendo, ut sibi commissam plebem doceant magicas artes, incantationes, et schedas hujusmodi quibuslibet infirmitatibus hominum nihil posse afferre remedii, aut animalibus languentibus, claudicantibusve quidquam spsse prodesse, nec ligaturas ossium, aut herbarum superstitiose compactarum, cuique mortalium adhibitas esse adjumento, sed isthaec omnia nihil aliud ducere, quam antiqui hostis laqueos, hamatasque decipulas, quibus humanum genus inescare, atque tandem perdere enititur« – navedek po (sočasnem) prepisu v: NŠAL, KAL, Spisi, f. 146/8.

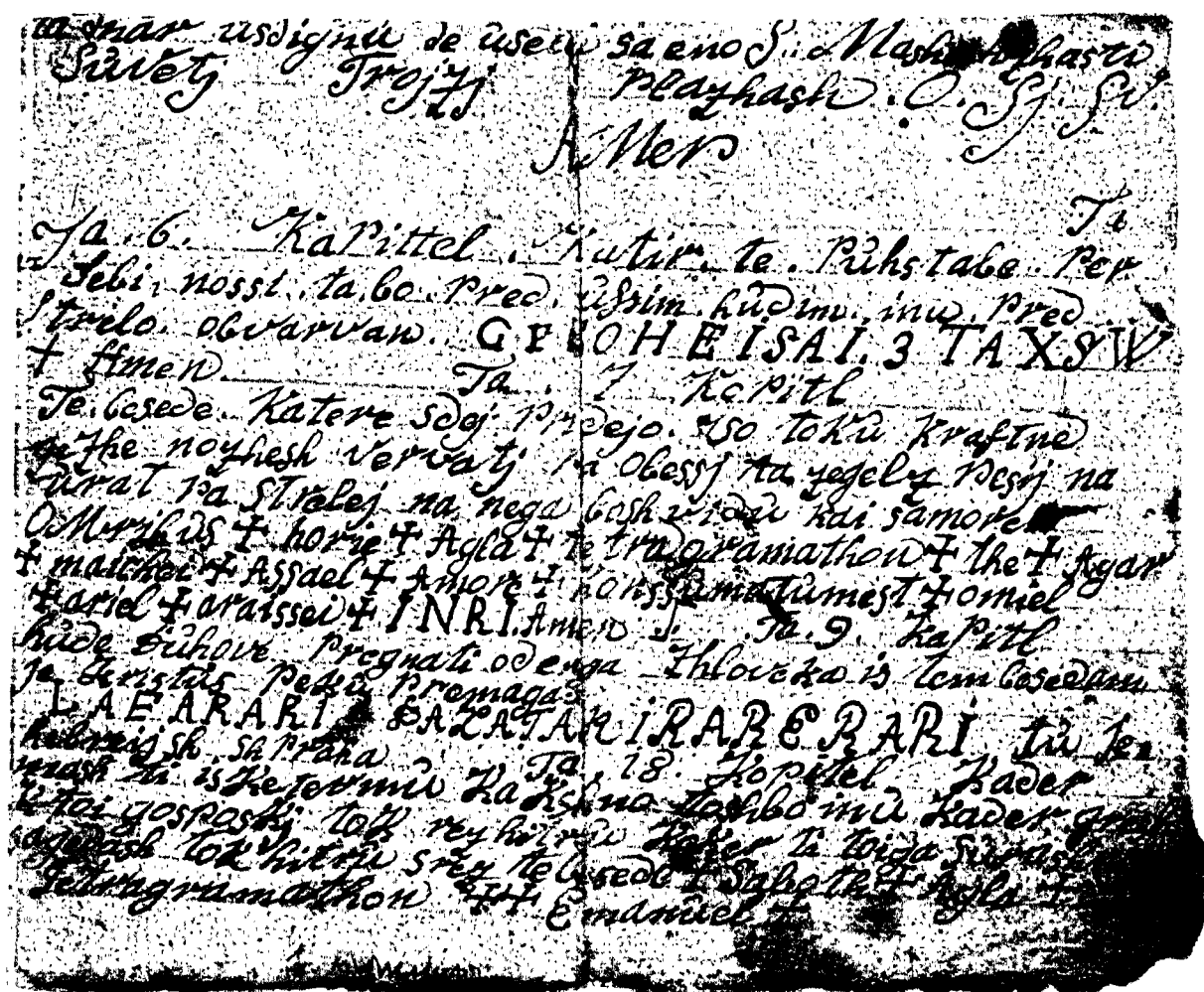
61 NŠAL, ŠAL, Sinode, f. 4.

Decretum de non distribuendis schedis pro curandis morbis.
 Propter pariter non paucos ex Christi fidelibus lata suis, vel suorum
 morbis curationem, auxilium, opemve inveniunt, recursus facere
 ad incantatores, maleficos, sortilegos, et supersticiosos Deceptione
 eorumque consilio annulos, schedas, characteres cum certa
 precam formula verbis plerumque incognitis concepta deferre
 consuevisse, idque non sine gravi animarum suarum damno, et
 periculo, et quia aliquando sacerdotes aliqui similes schedulas,
 et characterum benedictiones distribuere presumpserunt,
 celsitudo sua Quia id omnibus furatis, et non curatis clericis sub
 poena suspensionis a Divinis ipso facti incurrenda interdicti,
 Sacerdotibus furatis districte infungendum, ut sibi commissam plebem
 doceant, a magicis artibus, incantationibus, et schedas huiusmodi
 quibuslibet infirmitatibus hominum nihil posse prodesse, aut
 languentibus, claudicantibusve quidquam posse
 afferre remedium, nec ligaturas ofcium, aut herbarum superstitione
 languentium, inopiam mortaliu. adhibitas esse adjuvento,
 sed omnia nihil aliud ducere, quam antiqui hostis laqueum,
 in quo homines perierunt, et perirent, si non genus incurrere, et perirent.

Iz dekreta proti »zdravilnim« lističem ali žegnomo (Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond Škofijski arhiv Ljubljana, serija Sinode, f. 1, 11. maj 1699)

V primerjavi s starejšim »O magiji in praznoverju ter njunih vrstah« ta dekret praznoverja ne predstavlja več tako široko. Področje potencialnega praznovernega delovanja se namreč zoži, njegovi nameni skrajšajo. Praznoverska dejanja in pripomočki, posebno zagovarjanje, razni žegni ter svežnji kosti in zeli, naj bi služili predvsem enemu – odpravi in lajšanju bolezni ljudi in živali. Kot (občasno dejavni) sonosilci praznoverja se zdaj omenjajo kleriki, izrecno pa se nava-
 ja tudi cerkvena kazen, ki bo klerike doletela,

če bodo delili prepovedane lističe. Duhovnik z mašniškim posvečenjem tako ne bo smel več maševati in deliti zakramentov. Konkretnейše od prejšnjega je v tem odloku tudi naročilo glede poučevanja vernikov, ki naj bi te odvrnilo od aktivne in pasivne udeležbe pri praznoverstvu. Dušni pastirji naj bi v prvi vrsti poudarjali nesmiselnost in odvečnost »magičnih praktik« zaradi načelne nezmožnosti njihovega učinkovanja na bolezni oziroma zdravje. Obenem naj bi svari-
 li pred veliko škodo in nevarnostjo, v katero je

»Priloga« h Kolomonovemu žegnu (Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, Zbirka rokopisov, 79r)

krščanske duše prek tovrstnih dejanj spravljal človekov »stari sovražnik«. Čeprav izraza hudič v tem dekretu ni, se v odnosu do njegovega zakulisnega delovanja, čigar končni namen naj bi bilo človekovo večno pogubljenje, sinodalna dekreta praktično ne razlikujeta. Neke miselne spremembe, do katerih je prišlo očitno v obdobju, ko je »Dekret o tem, naj se za zdravljenje bolezni ne deli lističev« zamenjal tistega »O magiji in praznoverju«, izpričujeta njuno besedje in slog. V vsem obravnavanem času je bilo praznoverje za škofijsko vodstvo v principu najprej stvar nevednosti in nepoučenosti. Kljub temu je ob pozornem primerjalnem branju obeh besedil opaziti, da je v starejšem dokumentu izrazitejša »okultna« razsežnost praznoverstva – nakučujejo jo nedefinirano »dobro«, »slabo«, »skrito« ali izraza »temine« in »demonije« –, medtem ko postaneta praznoversko mišljenje in delovanje v mlajšem dekretu (bolj) oprijemljiva in razumsko utemeljiva. Še ena potrditev za to, da se čeravno

drobni mentalitetni premiki najprej dogodijo v glavah »elite«?

Čeprav ostaja sistematično iskanje konkretnih protipraznoverskih napotkov – takšnih, ki so jih duhovniki utegnili dobiti ob osebnem stiku s škofom ali njegovim namestnikom –, naloga za prihodnost, je na tem mestu vendarle mogoče skleniti, da so ljubljansko škofijsko duhovščino med letoma 1600 in 1750 v odnosu do praznoverja usmerjali predvsem sinodalni odloki. Medtem ko je odlok z naslovom »O magiji in praznoverju ter njunih vrstah« duhovnike izpričano nagovarjal v času škofov Rinalda Scarlichija (1630–1640) in Otona Friderika Buchheima (1641–1664), se je ob koncu 17. stoletja ali kako desetletje prej uveljavil nov odlok. Kot pove njegov naslov, tj. »Dekret o tem, naj se za zdravljenje bolezni ne deli lističev«, se je načelni boj škofijskega vodstva zoper praznoverje osredinil na miselnost in ravnanje, povezana z zdravljenjem telesnih bo-

lezni. In kakor so pravni akti svetnega izvora v zvezi s čarovništvom ostajali v veljavi »še lep čas v 18. stoletju«,⁶² tako je tudi ta dekret, kot je bilo rečeno zgoraj, srečati vsaj še leta 1774. Ob tem se seveda vprašamo, ali in v kolikšni meri so se duhovniki ljubljanske škofije držali zadevnih navodil in koliko uspeha so pri tem imeli. Glede na to, da so bili po eni strani sami otroci svoje dobe in da po drugi strani niso imeli nobenih pravih pooblastil, bržčas niso mogli premikati gora. Navsezadnje so tudi njihovi škofje in drugi predstojniki odločnejše ukrepanje (moralni) prepuščali(ti) »svetni roki«. A takšno in drugačno razmišljanje o duhovniškem protipraznoverstvu (in praznoverstvu) v praksi je že del druge zgodbe. V pričujočem prispevku predstavljena navodila so zgodba zase; so zgodba, ki je, četudi na nam manj očiten način, »pisala življenje« in ki jo je hkrati »(za)pisalo« življenje samo.

Zusammenfassung

„WIR VERURTEILEN JEGLICHE
WAHRSAGEREI, ZAUBEREI...“

*Instruktionen für Geistliche der Diözese
Laibach im 17. und in der ersten Hälfte des
18. Jahrhunderts*

Instruktionen hinsichtlich des Aberglaubens erhielten die Geistlichen der Laibacher Diözese im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts insbesondere in zwei Erlassen, die auf mehreren Bischofssynoden in Ljubljana und Gornji Grad verlautbart wurden. Im ersten Erlass, der von den Bischöfen Rinaldo Scarlichi (1630–1640) und Oton Friderik Buchheim (1641–1664) verkündet worden war – möglicherweise auch von Scarlichis Vorgänger Tomaž Hren (1597–1630) und Buchheims Nachfolger Jožef Rabatta (1664–1683) – wurden die Geistlichen aufgefordert, das Denken der Gläubigen vom Aberglauben zu säubern. Sie sollten vor allem einfache Leute ermahnen und überzeugen, mit denen sie – den Instruktionen nach zu urteilen – in ihrer seelsorgerischen Tätigkeit meist zu tun hatten. Die Gläubigen würden durch verschiedene betrügerische „Hexen und Zauberer und Wahrsagerinnen“ zum Aberglauben verleitet, mit denen sich die Priester aber anscheinend nicht eigens befassen sollten. Nur diejenigen „Hexen“ sollten dem Bischof gemeldet werden, die vom Aber-

glauben gewissermaßen abhängig waren. Der zweite Erlass, der erstmals im Jahr 1699 bezeugt ist, als Sigmund Krištof Herberstein (1683–1701) den Laibacher Bischofsstuhl innehatte, verlangte von den Geistlichen zweierlei: Erstens sollten sie selber keine Segen und Zaubersprüche gegen Krankheiten erteilen. Zweitens sollten sie ihre Gläubigen überzeugen, „Gesundbetern, Zaubern, Wahrsagern und (anderen) abergläubischen Betrügern“ nicht zu vertrauen, denn diese könnten mit ihren Ratschlägen und Gegenständen sterbliche Wesen nicht wirklich heilen. In beiden Dekreten figurierte der Aberglaube nicht nur als unschuldiger „leerer Glaube“, als Naivität von Nichtwissern und Verführten. Abergläubisches Denken und Handeln stellten eine ernste Gefahr dar, da dabei angeblich des Teufels Wirken im Spiel war, der dem nach Gottes Ebenbild erschaffenen Menschen das ewige Leben und Glück mit Gott nicht gönnt, sondern ihn von Gott abwenden und der Verdammnis preisgeben will. Die Synodalerlässe stellten die mögliche Gefährdung der gesellschaftlichen Ordnung nicht in den Vordergrund. Diese Dimension kam bei Hexenprozessen zum Ausdruck, die allerdings vor weltlichen und nicht vor kirchlichen Gerichten stattfanden, wenn Laien der Hexerei verdächtigt wurden. Die Instruktionen für Geistliche der Laibacher Diözese hinsichtlich des Aberglaubens sind also – mit Ausnahme des sanktionierten Verbots des Austeilens „abergläubischer Blätter“ – in erster Linie als Empfehlungen der Diözesanführung zu sehen, deren Ziel die Beseitigung abergläubischen Denkens war. Die empfohlene Methode waren Belehrungen, was man anhand des jüngeren Dekretes auch als „Aufklärung“ bezeichnen könnte. Es ist wohl kein Zufall, dass dieses Dekret noch im Jahr 1774 von der Synode in Laibach verkündet wurde.

⁶² Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 402.